

Sociologische theorie in de Lage Landen

*Clemens de Olde**¹

In bijna elke hedendaagse conferentie in de sociale wetenschappen wordt wel een sessie gewijd aan innovatieve onderzoeksmethoden. Sociologische theorie wordt echter meestal niet apart besproken. De veronderstelling lijkt te bestaan dat theorie, toegepast op empirie, voldoende aandacht krijgt in thematische papersessies. Wellicht komt dat voort uit een toenemende druk voor onze wetenschappen om toch vooral direct maatschappelijk toepasbaar te zijn. Dat neemt niet weg dat we ons bij het organiseren van de Dag van de Sociologie (die plaatsvond op 28 mei te Antwerpen) afvroegen: hoe staat het eigenlijk met de theorie in de Lage Landen? Specifieker, hoe staat het met het onderwijs van theorie? Op welke positie mag theorie tegenwoordig rekenen in de constellatie van opleidingsonderdelen? Zijn er grote inhoudelijke verschillen tussen de universiteiten of behandelt iedereen grotendeels dezelfde canon? Dat deze vragen leven, bewees de zaal die goed gevuld was met sociologen van diverse generaties afkomstig van Groningen tot Brussel die allen een rol spelen in het theorieonderwijs aan hun universiteit. In het gesprek kwamen vier grote thema's aan bod: de spanningen waarmee de theorieleraars te maken krijgen in het curriculum, de status van de klassieke sociologische canon anno 2014, de inhoud en variatie van de theorieprogramma's en wat je eigenlijk van studenten kunt vragen.

Structurele spanningen en rolconflicten

De aandacht die theorie krijgt in de diverse curricula is opmerkelijk gevarieerd. Aan sommige universiteiten is het theorieonderwijs georganiseerd in korte en kleine modules, terwijl aan andere de theoretische vakken nog semesters of zelfs een heel jaar beslaan. Over de hele linie geldt wel dat de theorievakken terrein hebben verloren aan de empirische en methodologische opleidingsonderdelen.

Deze laatste constatering is geen gefrustreerde roep van geïsoleerde individuen. Aan de hedendaagse universiteit zijn theorieleraars ook onderzoekers en niemand zal beweren dat theorie maar gedoceed moet worden om de theorie zelf. De integratie van theorie, methoden en empirie is het uiteindelijke doel van de opleiding.

* clemens.deolde@uantwerpen.be

¹ Universiteit Antwerpen, Departement Sociologie

Theorie kan dan ook het best gesynthetiseerd worden met actuele vraagstukken, maar dat valt nog niet mee. In veel opleidingen lijkt er een structurele spanning te bestaan tussen de diverse opleidingsonderdelen die de vorm aanneemt van een of/of-logica. Meer aandacht voor het ene onderdeel betekent dan automatisch minder aandacht voor het andere. Daarmee wordt synthese als leerdoel moeilijk bereikbaar. Synthese vergt ook samenwerkingsverbanden tussen docenten met diverse benaderingswijzen en specialisaties. Samenwerkingen die niet altijd voor de hand liggen.

De accentverschuivingen in de opleidingen hebben alles te maken met de invoering van de bamastructuur. Deze hervorming heeft niet alleen theorie maar alle opleidingsonderdelen onder druk gezet. Met de prikkel om isomorfe, uitwisselbare en toch gespecialiseerde opleidingsprogramma's samen te stellen dreigt inhoudelijke vervlakking. De omvorming van opleidingen naar een standaardduur van 3+1 jaar met een bijbehorend financieringsmodel voor universiteiten en studenten laat weinig tijd voor intensieve verdieping. Daarnaast schept de toenemende publicatie- en verantwoordingsdruk een rolconflict voor medewerkers die in hun schaarse tijd de balans moeten vinden tussen onderwijs en onderzoek. In Vlaanderen is weliswaar op dit moment een voorstel ingediend om de duur van de masters voor de sociale wetenschappen uit te breiden naar twee jaar, maar omdat dat plan, mits het wordt goedgekeurd, zonder extra financiering gerealiseerd moet worden, is het onzeker of dat een daadwerkelijke verdieping kan bieden.¹

Canon

Moet de sociologische canon eigenlijk nog wel gedoceed worden? De klassieke 'grootvaders' van de sociologie hebben een scala aan begrippen en inzichten aangereikt maar hebben toch ook zaken beweerd die tegenwoordig uit de tijd zijn geraakt of simpelweg onjuist bleken? Als sociologen onderkennen we direct dat een groot pluspunt van een canon zijn verbindende functie voor beoefenaren van het vakgebied is. Of je nu bent opgeleid in Utrecht of Gent, de betekenis van Max Weber is voor elke socioloog duidelijk. Ook als stroomlijning van de discipline vervult de canon een functie. Een gedeelde canon zorgt ervoor dat we niet telkens opnieuw het warm water uitvinden en vormt een solide bodem voor het interpreteren van nieuwe theorie. Al zijn oudere theorieën gefalsificeerd, het begrijpen van latere denkers, bijvoorbeeld Bourdieu, gaat veel gemakkelijker als men kennis genomen heeft van Marx, Weber en Mead. Daarbij vervult de canon de functie van vijver waaruit men kan vissen bij het bestuderen van sociale vraagstukken en is hij een eerste stimulans voor de sociologische verbeeldingskracht van jonge sociologen. De klassieken hebben dus wel degelijk een plaats in de huidige sociologie, maar niet omdat het de klassieken zijn. Hun belang kan beargumenteerd worden met didactische en cognitieve redenen.

De maatschappijwetenschappen verschillen van de natuurwetenschappen in de mate waarin oude kennis uit de tijd raakt. Waar in de natuurkunde een eenmaal ruim bewezen theorie oude theorieën kan vervangen, evolueren sociaalwetenschappelijke

theorieën met maatschappelijke ontwikkelingen. De kernvragen van de sociologie, bijvoorbeeld Durkheims zoektocht naar de bronnen van sociale cohesie, raken dan ook niet 'opgelost'. Er ontstaan nieuwe bronnen van cohesie en verdeeldheid, maar het fundamentele vraagstuk blijft bestaan. Dat maakt de vragen en inzichten van de klassieke sociologen nog steeds waardevolle uitgangspunten voor hedendaagse maatschappelijke beschouwingen. Een afscheid van de *founding fathers* als teken van de volwassenheid van de discipline is in de sociologie voorlopig dus niet aan de orde.

Dat betekent niet dat de canon statisch is en nooit mag veranderen. Welke auteurs verdienen een plaats en welke vloeien er geleidelijk uit? De inclusie van grootvaders Marx, Weber en Durkheim zal niet direct ter discussie staan en Simmel bekleedt al langer een omstrede positie. Maar hoeveel aandacht verdienen hun negentiende-eeuwse voorvaders Comte, Tocqueville en Spencer? Een blik op de studieprogramma's van de diverse opleidingen laat verschillen zien in de mate van aandacht voor deze figuren. Hetzelfde geldt voor meer recente theoretici. Auteurs als Luhmann of Latour worden in de ene opleiding uitgebreid behandeld en compleet overgeslagen in de andere.

De programma's

De aandacht die aan theorie besteed wordt hangt ook samen met de organisatie van het curriculum. Aan alle Vlaamse universiteiten en sommige Nederlandse doorlopen alle studenten sociale wetenschappen eerst een gemeenschappelijk jaar voordat ze splitsen in trajecten naar discipline. Uit efficiëntie-overwegingen valt daar veel voor te zeggen. De basiskennis van onze disciplines overlapt en de methoden zijn grotendeels dezelfde. Ook inhoudelijk kan het heel waardevol zijn dat eerstejaars sociologen al een kijkje in de keuken van de burens nemen door bijvoorbeeld inleidende vakken communicatiewetenschap en politieke wetenschap te volgen. In Vlaanderen bestaat de mogelijkheid om na het eerste jaar gemakkelijk over te stappen naar een van de andere disciplines. Studenten vinden dat prettig en ook op open dagen wordt positief op die flexibiliteit gereageerd. Het kan verklaren waarom Vlaanderen geen opleidingen Algemene Sociale Wetenschappen kent, terwijl in Nederland die brede en populaire opleidingen het gat lijken op te vullen tussen de gespecialiseerde disciplines.

Er is uiteraard ook een keerzijde aan een gemeenschappelijk eerste jaar. Een volledig jaar waarin slechts heel breed wordt ingeleid beslaat een aanzienlijk deel van een driejarige bachelor. De grote groepen waarin studenten van zo'n gedeeld jaar vaak les krijgen scheppen een schoolse atmosfeer die niet bevorderlijk is voor een academisch klimaat. Dieper op teksten en theorieën ingaan is in die zalen vrijwel niet mogelijk. Dat kan wel in een opleiding waar studenten van de eigen discipline vanaf dag één bij elkaar zitten. Het is ook maar de vraag in hoeverre een socioloog tegen de tijd van zijn masterscriptie nog veel overgehouden heeft van een inleiding rechten of economie.

Vóór de ontmoeting werden de cursushandleidingen van de theorievakken gedeeld. Op basis daarvan lijkt er in de Lage Landen toch een grote overeenstemming te bestaan over wat gedoceerd moet worden. Er is variatie in de hoeveelheid tijd die er voor

theorie is en docenten leggen verschillende accenten, maar studenten sociologie krijgen een vergelijkbaar programma aangeboden. Sommige modules zijn gekoppeld aan een programma in academische vaardigheden, terwijl andere op zich staan.

Een ander verschil schuilt in het gebruik van studiemateriaal. Zeker in inleidende vakken met grote groepen studenten is er geen ruimte voor close reading van primaire teksten en wordt vaak een (Nederlandstalig) boek of een syllabus gebruikt, al dan niet geschreven door de docent zelf. Dat heeft een interessant gevolg in de collegezaal. De docenten die hun eigen materiaal produceren zijn eerder geneigd het verhaal boven de structuur te stellen. Het tempo wordt dan bepaald door de lesgever, niet door het hoofdstuk uit het basisboek dat die dag moet worden besproken.

Nederland en Vlaanderen kennen ook een interessant verschil op het gebied van disciplinaire ruimte voor docenten. In Vlaanderen wordt nog vaak het mondeling examen gebruikt als toetsvorm. Studenten komen, al dan niet met een van tevoren gemaakte opdracht, op gesprek bij de docent die de opgedane kennis toetst aan de hand van op voorhand vastgelegde vragen waaruit willekeurig wordt gekozen. Docenten klagen over de werklast van deze methode die met groepen van honderden studenten bijna niet vol te houden is, maar zijn ook trots op de mate van zelfstandigheid die hieruit spreekt en de prikkel die deze vorm aan studenten geeft om ook hun mondelinge uitdrukingsvaardigheden te oefenen. Nu zowel Nederlandse als Vlaamse opleidingen worden gevisiteerd door de NVAO die nauw toeziet op toetsbeleid, wordt de druk gevoeld om volledig over te gaan naar schriftelijke toetsing.

Hoe hoog zet je in?

De reflex van de docent is tweeledig; dat zal niet alleen voor sociologen gelden. Enerzijds klagen we steen en been over studenten die het maar niet begrijpen, die lui, slordig en calculerend zijn en bij wie de mate van algemene ontwikkeling en maatschappelijk besef zoals wij die graag zouden zien ontbreekt. Anderzijds zijn we misschien ook wel eens te coulant ten opzichte van onze overprikkelde pupillen. Er bestaan grote verschillen tussen de opleidingen in de ambitieniveaus van theorieprogramma's. Vraagt de ene docent nieuwe studenten nog vóór de eerste bijeenkomst Kants "Beantwoording van de vraag: Wat is Verlichting" te lezen, in het andere programma krijgen studenten pas in hun tweede jaar een eerste primaire tekst onder ogen. Het eerste is een uitdaging die voor sommige studenten te hoog gegrepen zal zijn, het tweede schept wellicht een te schoolse houding die in latere jaren moeizaam bijgebogen moet worden. Wellicht kunnen we de lat best iets hoger leggen, waardoor we studenten uitdagen en hen verleiden tot theoretische reflectie.

Het gevaar bestaat dat sociologie bij een gebrek aan focus op theorie een armzalige discipline wordt, die wel actuele ontwikkelingen beschrijft, maar ze slechts beperkt in verband brengt met maatschappelijke kernvragen. In het bovenstaande zijn diverse aspecten van het theorieonderwijs in de Lage Landen besproken. Sommige daarvan

zijn duidelijk te relateren aan de structuur van de opleiding en het academische veld: in andere zaken heeft de voorkeur van de docent voorlopig nog de bovenhand, voor zover die de vrijheid krijgt te midden van structurele beperkingen. Door de toegenomen aandacht voor methoden en technieken en de isomorfing van opleidingen wordt wel eens uit het oog verloren dat theorie, net als methodologie, een bepaalde ambachtelijkheid vereist. Kunnen theoretiseren en theorie toepassen op empirie is een vaardigheid die verworven moet worden en die niet vanzelfsprekend geoefend wordt bij het bestuderen van empirie. Zeker als een maatschappelijk relevant onderwerp ter discussie staat, komt de relevantie daarvan zelden uit de data, maar uit de theoretische visie daarop.

Dank

Met dank aan de aanwezigen bij het gesprek op 28 mei 2014 op de Dag van de Sociologie in Antwerpen en degenen die later nog bereid waren toelichting te geven bij de organisatie van hun studieprogramma's.

Noot

1. De tweejarige master voor sociologie is inmiddels voorzien van een negatief advies van de NVAO. Daarmee is het initiatief effectief van de baan.